



3 Benedenwereld

5 EMOTIONS ARE OCEANS

7 Plattegrond

8 Kunstwerken

Benedenwereld

Jaarprogramma 2022

RADIUS vangt het eerste jaar aan met een tentoonstellingsprogramma dat uit vier hoofdstukken bestaat. Gedeeltelijk gemodelleerd naar de gelijknamige roman van Robert MacFarlane, is de *Benedenwereld*-tentoonstellingscyclus een verkenning van ondergrondse ruimtes zoals waargenomen in de kunst, literatuur, mythologie, wetenschap, ecologie, het geheugen en het fysieke landschap. We dalen af naar de ondergrondse tentoonstellingsruimten van RADIUS, door het oppervlak en de biofilm van de Aarde, om te observeren wat er gebeurt onder lagen beton, asfalt en de geconstrueerde kunstmatigheid van onze menselijke omgeving, om onze relatie met de duisternis, het leven en de dood onder het aardoppervlak te aanschouwen en duiden.

Aan de hand van vier hoofdstukken nodigt *Benedenwereld* je uit om deel te nemen aan een reeks reizen door de 'diepe tijd'—een uitgestrekte geologische tijd—langs waterbronnen en grotten, samengestelde grondlagen, mijnen en boorlocaties voor het opgraven van mineralen en fossielen, schimmel- en wortelnetwerken, en opslag- en schuilplaatsen die onderdak en bescherming bieden in de steeds instabieler leefomgeving ontstaan binnen het Antropoceen, het huidige tijdperk waarin de mensheid domineert. De basis voor het beschouwen van het Antropoceen als ons huidige geologische tijdperk berust op de bewering dat de historisch geaccumuleerde, planetaire milieueffecten van een groeiende menselijke bevolking, technologische innovatie en economische ontwikkeling onafscheidelijk zijn geworden van de geografische processen op Aarde.

De samengestelde crises van het kapitalisme, sociaal-politieke onrust, milieurampen en technologische transformatie wordt steeds dwingender en tastbaarder, zowel op lokaal niveau als op planetaire schaal. Bovendien is de worsteling voor sociale emancipatie en de rol van kolonialisme en racisme onlosmakelijk verbonden met de huidige ecologische depressie, waardoor opnieuw de aandacht wordt gevestigd op de kwetsbaarheid van de Aarde en het leven zelf. De situatie is zo ernstig dat het niet meer mogelijk is onszelf buiten dit ecologische verval te plaatsen. Bij aanvang van de ondergrondse reis bij RADIUS, worden de ondoordringelijke diepten van de benedenwereld met openhartige ontmoetingen door de diepe tijd heen blootgelegd, om mogelijkheden te laten zien hoe we het Antropoceen kunnen doorstaan.

De *Benedenwereld*-tentoonstellingscyclus is ontwikkeld om het kunstcentrum in het begin van haar bestaan een basis te geven, maar dient voornamelijk als een publieke gespreksaanzet voor een doorlopend programma rond ecologie en klimaatkwesties, zoals mogelijk gemaakt door kunstenaars. Niet geheel anders dan de wetenschap, heeft de kunst het vermogen om perceptie en bewustzijn te verbreden en verhogen voor precies die elementen, processen en dimensies die de menselijke waarneming omzeilen. Beide disciplines bezigen zich met het ontwikkelen van talen om grip te krijgen op ons speculatieve heden; we zijn van mening dat het kunstveld zich in die zin moet uitbreiden en toepassen zonder verstrekte uitnodiging, om reacties te ontlokken waar in de eerste plaats geen behoefte aan lijkt te zijn, en om datgene dat we als vanzelfsprekend beschouwen te confronteren. De kunstenaars in *Benedenwereld* bewegen zich door kritieke zones op Aarde en proberen een uitsluitend antropocentrisch perspectief te ondermijnen. Het doel hierbij is om meer realiteit te registreren dankzij meerdere perspectieven, waarbij meervoudigheid niet wordt opgevat als een veelvoud aan perspectieven op één realiteit, maar als een veelvoud aan verschillende menselijke en niet-menselijke agentschappen die tal van realiteiten registreren.

Van het verrichten van veldwerk tot het maken van nieuwe sociale verhoudingen wordt *Benedenwereld* gezien als een ruimte voor synthetisch denken, wetenschappelijke feiten en fictie, waarbij nieuwe banden worden gesmeed tussen menselijke en niet-menselijke bestaansvormen. Van het denken en handelen in een mensgericht vacuüm tot een wereldcontinuüm!

Water tot Leven brengen in de Oprukkende Woestijn

URSULA BIEMANN
CAROLINA CAYCEDO
MARJOLIJN DIJKMAN & TORIL JOHANNESSEN
ALICE DOS REIS
DENISE FERREIRA DA SILVA & ARJUNA NEUMAN
XANDRA VAN DER EIJK
SAMI HAMMANA
LUKAS MARXT
JOSÉFA NTJAM
HIMALI SINGH SOIN
RIIKKA TAURIAINEN & PALOMA AYALA & ANNE-LAURE FRANCHETTE
SUSANNE M. WINTERLING / THE KALPANA
MÜGE YILMAZ

EMOTIONS ARE OCEANS is de openingstentoonstelling van RADIUS als centrum voor hedendaagse kunst en ecologie en toont het werk van negentien kunstenaars rond het onderwerp van wereldwijde watercrises.

Water is weliswaar een fundamenteel, levensdragend en een ogenschijnlijk overvloedig element dat alle levende organismen op Aarde met elkaar verweeft, maar toch is het onderhevig aan toenemende schaarste. Waterbronnen drogen op door stijgende temperaturen, en smeltende gletsjers veroorzaken een stijging van de zeespiegel, waardoor overstromingen ontstaan en de beschikbaarheid en kwaliteit van water wordt bedreigd. Ook de verontreiniging van water door giftige chemische stoffen vermindert de toegankelijkheid van veilig water nog verder. Toch is schaarste niet alleen een gevolg van het heersende klimaatregime: ook de scheve verdeling van water veroorzaakt grote ongelijkheden. Water wordt niet noodzakelijk gedistribueerd naar de hoeveelheid beschikbaar drinkbaar water. Bedrijfsvertoebeling en politieke corruptie staan een eerlijke verdeling van water op basis van beschikbaarheid in de weg.¹ Dergelijk niet-duurzaam en onrechtvaardig waterbeheer treft niet alleen de mens, maar ook talloze andere soorten die waterecosystemen bevolken of water nodig hebben om in leven te blijven. Het eerste hoofdstuk van *Benedenwereld* vertrekt vanuit het erkennen van de door de mens veroorzaakte watercrises en de dringende nood aan nieuwe denk- en gedragswijzen. Hoe kunnen we de onverenigbaarheid van destructieve antropocentrische neigingen op waterlichamen en ecosystemen tegengaan, ondanks onze absolute afhankelijkheid van water om te kunnen voortbestaan? Hoe kunnen we een omvattend en gevoelig bewustzijn ontwikkelen van levensdragende netwerken van wateruitwisseling in het licht van ecologische afbraak?

Waterlichamen—zoals zeeën, oceanen, meren en gletsjers—herbergen onzichtbare maar cruciale organismen die het overleven op Aarde mogelijk maken, maar zijn in toenemende mate onderhevig aan onevenwichtigheden en onwenselijke stagnatie.² Het vrijkomen van zoet water uit smeltende ijskappen op Antarctica en Groenland leidt bijvoorbeeld tot verzuring, veranderde zoutgehalten en een negatieve invloed op oceaanstromingen, wat allemaal verwoestend is voor micro-organismen die voor vijftig tot vijftachtig procent van 's werelds zuurstofproductie en CO₂-opslag zorgen.³ Ook het steeds snellere ontwikkelingstempo van technologie heeft gevolgen voor waterecosystemen.

¹ "Corruptie op het gebied van drinkwater en sanitaire voorzieningen doet zich voor op elk punt van de watervoorzieningsketen: van beleidsontwikkeling en budgettering tot de aanleg, het onderhoud en de exploitatie van waternetwerken. Corruptie onttrekt investeringen aan de sector, verhoogt de prijzen en vermindert de watervoorziening. Een van de gevolgen is dat arme huishoudens in Jakarta, Lima, Nairobi of Manilla meer uitgeven aan water dan inwoners van New York City, Londen of Rome. In China bijvoorbeeld heeft corruptie de handhaving van milieuvorschriften verzwakt, waardoor in 90 procent van de steden waterhoudende grondlagen zijn vervuild en meer dan 75 procent van de rivieren in steden ongeschikt is geworden om te drinken of te vissen." Transparency International, 24 juni 2008, < <https://www.transparency.org/en/press/20080624-corruption-in-the-water-sector-is-an-overlooked-threat-for-development#> >.

² Penn State. "Toenemende stabiliteit vermindert de productiviteit van de oceaan, en verlaagt koolstofbe-graving." ScienceDaily, 28 September 2020, < www.sciencedaily.com/releases/2020/09/200928125106.htm >.

³ "Arctische oceaan verzuurt tot 'ongekende niveaus' terwijl zee-ijs smelt". Climate Home News, 16 september 2013, < <https://www.climatechangenews.com/2013/09/16/arctic-ocean-acidifying-at-unprecedented-levels-as-sea-ice-melts/> >

Een aankondiging van een nieuwe smartphone impliceert dat er al schade is toegebracht aan de oceaanbodem, aangezien de steeds toenemende vraag naar mineralen zoals kobalt, koper of mangaan voor de productie van hightech toestellen—waaronder ook windturbines en zonnepanelen—diepzeemijnbouw vereist. Verstoringen op de zeebodem, zoals diepzeemijnbouw, leidt tot het verlies van inheemse soorten, sedimentpluimen waar dieren in verstikken, geluids- en lichtvervuiling, en mogelijke lekken en lozingen van brandstof en andere giftige producten.

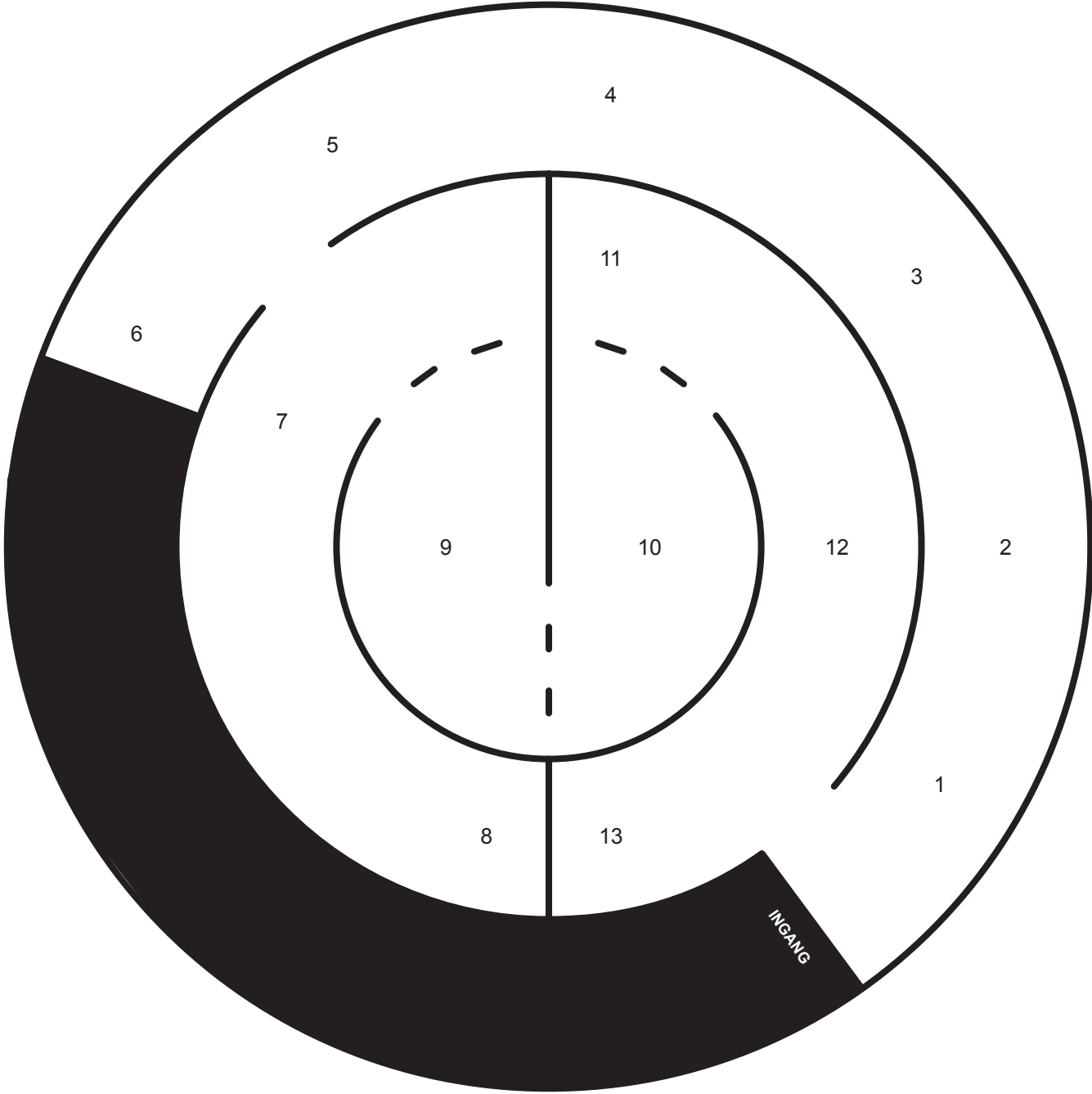
In het tijdperk van geavanceerd kapitalisme is de zeebodem onderhevig geworden aan financialisering om de technosfeer van de Aarde te bevoorraden. De indringende geopolitiek van water is al veel langer gaande. Door zoetwaterbronnen op niet-duurzame manieren te exploiteren maken bijvoorbeeld producenten van gebotteld water winst op kwetsbare gemeenschappen en land, door waterflessen te leveren die uiteindelijk de waterbronnen waar zij vandaan komen opnieuw vervuilen. Nestlé, de grootste producent van gebotteld water ter wereld, is het toonbeeld van watercommodificatie: de onderneming geeft tonnen uit aan lobby's om zoetwaterbronnen over te nemen, en beweert zo op oneerlijke wijze werkgelegenheid te scheppen voor lokale gemeenschappen. Peter Brabeck, de voormalig bestuursvoorzitter van Nestlé, claimde zelfs dat het beschouwen van water als een basisrecht een “extreme” opvatting is, en dat aangezien zoetwater eerder op zal zijn dan olie, “privatisering het antwoord is”. Zoals professor Jamie Linton betoogt, is het “moderne” concept van water afgeleid van de dominante West-Europese en Noord Amerikaanse manieren van kennisgeving en het benaderen van water: om van water een handelswaar te maken, wordt het eerst gedeterritorialiseerd, ‘plaatsloos’ gemaakt en daarna geobjectiveerd zodat het vrij kan worden verhandeld.⁴

Als we nadenken over het onderwerp water, denken we onvermijdelijk over onszelf, en hoe wij in vloeibare verbinding met de vele anderen die de Aarde bewonen staan. Van oceanen, zeeën, rivieren en meren tot regenwolken, filtertanks, vissen en mensen: het zijn allemaal onderling verbonden waterlichamen. Belichaming van wateren wordt altijd gevormd door een hybride assemblage. Dat wil zeggen, een groepering van menselijke, dierlijke, plantaardige, bacteriële en andere planetaire lichamen die door elkaar stromen. Het daagt daarbij onze canonieke definities en cartografieën van ruimte, tijd en soorten uit, en vestigt de aandacht op het feit dat we als waterlichamen zowel verschillend als gemeenschappelijk zijn. Toch zou een pleidooi voor de gemeenschappelijke gronden van waterlichamen genuanceerd moeten worden: hoewel “wij” betrokken zijn bij de worsteling met de ecologische achteruitgang, zijn “wij” niet allemaal hetzelfde, noch staan we er op dezelfde manier “in”.

Zoals professor Astrida Neimanis het formuleert, “water is een archief van betekenis en materie”.⁵ Wat we waren en wie we zullen worden wordt tegelijkertijd naar ons teruggebracht en van ons af geprojecteerd in een wederzijds afhankelijke eb en vloed, waarbij we inzien dat een rijke verscheidenheid van waterlichamen in een voortdurende cyclus door ons heen stroomt. In het eerste hoofdstuk van *Benedenwereld* worden de cirkelvormige ruimtes van RADIUS, die ooit zelf een waterlichaam herbergden, samengevoegd met artistieke voorstellen om door bedreigde landschappen van overvloed en schaarste, van financiële speculatie en risico, van opkomst en verwoesting te navigeren. Op welke manieren kunnen we duurzame blauwdrukken opstellen voor rechtvaardige watercycli? Hoe kan het denken over onszelf als waterlichamen die in verbinding staan met andere soorten productieve verstrengelingen bewerkstelligen? Kunnen we afstand nemen van de antropocentrische soevereiniteit over water door ons bewust te worden van het feit dat water alle soorten met elkaar verbindt, en, kunnen uit dit bewustzijn open, en rechtvaardige systemen van distributie en verbondenheid voortvloeien?

⁴ Jamie Linton, *What Is Water? The History of a Modern Abstraction* (Vancouver: UBC Press, 2010).

⁵ Astrida Neimanis, “Hydrofeminism: Or, On Becoming a Body of Water”, in *Undutiful Daughters. New Directions in Feminist Thought and Practice*, ed. Henriette Gunkel, Chrysanthi Nigianni, and Fanny Söderbäck (New York: Palgrave MacMillan, 2012), 87.



1 JOSÈFA NTJAM
Unknown Aquazone
2020

Unknown Aquazone is een aquarium, maar niet in de conventionele opvatting van het woord aangezien het ontdaan is van wetenschappelijke of decoratieve functies. In het aquarium verweeft Josèfa Ntjam het verleden met het heden. De kunstenaar heeft zich laten inspireren door mythen gerelateerd aan water, zoals de zeemeerminachtige watergeest Mami Wata, een godheid die wordt vereerd in West-, Centraal- en Zuid-Afrika en de Afrikaanse diaspora, en Drexciya, een muzikantenduo uit Detroit. Dit duo creëerde de mythe van een denkbeeldig volk (de Drexciyanen) dat leeft in de Atlantische Oceaan en afstammen van tot slaaf gemaakte zwangere Afrikaanse vrouwen die van slavenschepen werden afgeworpen.

Het aquarium van Ntjam ontleent zijn naam aan Drexciya's vierde album *The Unknown Aquazone* (1994). Voor het werk heeft de kunstenaar een collage gemaakt van beelden uit familiearchieven en foto's van Kameroenese revolutionairen die stredden voor de onafhankelijkheid van het land, zoals Ruben Um Nyobè en Marthe Ekemeyong Moumié. Het werk wordt zo een grote fotomontage die persoonlijke verhalen en historische gebeurtenissen samenbrengt. Het observeren van een aquarium—gewoonlijk een passieve en alledaagse bezigheid—wordt omgedraaid, aangezien Ntjam de bezoeker uitnodigt actief te zoeken naar details en te speculeren over onderliggende verbanden tussen beelden. Bovendien trekken de stalagmieten in de structuur een parallel tussen de organische formaties van mineralen die op grotten druipen en de stapeling van Zwarte mythen en geschiedenissen.

Met haar veelzijdige praktijk wil Josèfa Ntjam de strijd van Zwarte mensen en feministen onder de aandacht brengen, en tegelijkertijd een afrofuturistisch wereldbeeld opbouwen. De kunstenaar stelt vragen over een mogelijk hiernamaals van het collectieve geheugen door associaties tussen Zwarte identiteit en watermassa's te onderzoeken. Dit resulteert in een veelheid aan referenties die dominante verhalen vervangen, en kennis tussen Zwarte lichamen, identiteiten, spiritualiteiten en voorvaders verwelkomen.

“Hoe maak je iets begrijpbaar wat niet kan worden waargenomen?”

Diep op de zeebodem liggen kabels die digitale gegevens zoals telefoon, internet en persoonlijke data via vezeltechnologie over oceanen en zeeën vervoeren. Enorme metalen schepen varen de wereld rond om deze verreikende kabels aan te leggen, tot een diepte waar het daglicht niet kan komen. Met ~ ~ ~ ~ vestigt Sami Hammana aandacht op de onderzeese routes van deze kabels, die topografisch bijna identiek zijn aan de routes die in de zeventiende eeuw werden bevaren door de koloniale vloten van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Hiermee onderzoekt de kunstenaar relaties tussen hedendaagse geofinanciële¹ infrastructures en het koloniale verleden van Nederland.

Hammana verwijst in zijn werk naar de “phenomenal threshold of perception”: een uitdrukking die verwijst naar momenten waarop de menselijke waarneming faalt. Hij doet dit door de ongrijpbaarheid en onzichtbaarheid van financiële transacties en virtuele handel die via het onderzeese kabelnetwerk plaatsvindt te plaatsen tegenover de tastbare en zichtbare grondstoffen en de tot slaaf gemaakte mensen die vroeger met koloniale schepen via dezelfde routes verplaatst werden. Ondanks het verschil tussen deze twee uitbuitingssystemen beoogt Hammana dat er ook gelijkenissen zijn, aangezien de schepen die worden gebruikt voor *de aanleg het onderhoud* van het kabelnetwerk, kwetsbare arbeiders vervoeren die handmatig de glasvezelkabels moeten afrollen.

Sami Hammana's film legt de grenzen van de menselijke waarneming bloot om zo neokoloniale systemen van uitbuiting te doorgronden. Bij het leggen van onderzeese kabels zet de speculatieve financiële markt kwetsbare arbeidskrachten in, om zo stilletjes milieurampen te transformeren in winstgevendende financiële producten. Zonder het uitgestrekte kabelnetwerk, voor het eerst afgebakend door koloniale machtsstructuren, en zonder de inzet van neokoloniale arbeid, zou het onmogelijk zijn om middels geofinanciering de Aarde te veranderen in een speelplaats voor kapitalisatie.

3 CAROLINA CAYCEDO

Serpent River Book
2017

Het werk *Serpent River Book* omvat een veelheid aan archiefbeelden, satellietfoto's, kaarten, gedichten, songteksten en andere bronnen, en stelt de gevolgen van industrialisatie en privatisering van rivierecosystemen voor lokale gemeenschappen in Mexico, Colombia en Brazilië aan de kaak. Het boek is onderdeel van Carolina Caycedo's doorlopende project *Be Damned*, waarin ze onderzoek doet naar de ecologische, economische en sociale uitputting van landschappen door multinationals.

De privatisering van waterwinning in Midden- en Zuid-Amerika zorgt ervoor dat internationale conglomeraten stuwdammen bouwen in het rivierenlandschap. Hiermee controleren zij niet alleen de waterstroom, maar ontzeggen zij ook de plaatselijke bevolking de toegang tot water, in totale minachting voor hun rechten en bestaansmiddelen. Verzet en activisme hiertegen wordt vaak met geweld beantwoord: in 2020 werden wereldwijd 227 milieuactivisten vermoord; inheemse activisten maakten een derde van deze gevallen uit.

Serpent River Book is verdeeld in vijf hoofdstukken die de verschillende delen van een rivier voorstellen. De eerste twee hoofdstukken gaan over de plek waar de rivier uit de bron ontspringt (de bovenloop), en bevatten verontrustende afbeeldingen van dammen, uitgesleten landschappen en het activisme van lokale gemeenschappen tegen deze ontwrichtende effecten van neokoloniale activiteiten. Door deze samen met afbeeldingen van duurzame visserij en mijnbouw te tonen, pleit Caycedo voor nieuwe manieren van denken over de manier waarop waterstromen met elkaar in verbinding staan.

Serpent River Book kan op verschillende manieren worden uitgevouwen, en hoeft niet perse in een bepaalde leesrichting te worden gelezen, maar eerder als een gelaagd verhaal dat zich in verschillende richtingen ontwikkelt, als een educatief instrument wat het belang onderstreept van het zorgdragen voor rivierecosystemen.

¹ Geofinanciering is een samengesteld (portmanteau) woord (Geography + Finance) dat de wisselwerking tussen de geografie en de financiële organisatie van de economische activiteit beoogt weer te geven. Het gaat vooral om de analyse en ruimtelijke weergave van aspecten van financiële activiteit. Voor meer informatie, zie Jack Clarke & Sami Hammana (eds.), *The Geofinancial Lexicon* (Londen: Abstract Supply, 2021); <https://www.abstract.supply/books/geofinancial-lexicon>.

In deze video verkent Ursula Biemann de samenkomst van mensen en grondstoffen in een snel globaliserende wereld, met water en olie als de belangrijkste spelers binnen haar verhaal. *Deep Weather* bestaat uit 'Carbon Geologies', dat zich afspeelt zich in de oliezanden van de bossen van Noord-Canada en uit 'Hydro Geologies', opgenomen in Bangladesh, een land dat permanent wordt bedreigd door overstromingen. De video toont het verband tussen de uitputting van grondstoffen en de hieruit vloeiende kwetsbaarheid van ontheemde gemeenschappen.

Alberta, de provincie met het meeste koolwaterstof van Canada, zorgt voor zeventig procent van de olie en het aardgas dat op Canadese bodem wordt geëxploiteerd. Om dit te doen, voert de provincie agressieve mijnbouw- en stoomverwerkingsprojecten uit die milieu- en mensenrechten schenden en gebieden die toebehoren aan inheemse volkeren verwoesten. Aan de andere kant van de planeet, 11.000 kilometer verderop, hebben de smeltende ijsvelden in de Himalaya, stijgende zeespiegels en andere extreme weersomstandigheden de bevolking van Bangladesh, die in de delta's woont, een steeds grilliger leefklimaat opgeleverd. Om overstromingen tegen te gaan, slaan gemeenschappen de handen ineen om beschermende modderdijken te bouwen.

Ursula Biemann beschouwt de ecologieën van de Aarde als een onderling verbonden systeem, waarvan de crises niet in een vacuüm kunnen worden bekeken. Zoals in *Deep Weather* wordt geïllustreerd, brengt de winning van zware fossiele brandstoffen in Canada niet alleen het leefklimaat en de onafhankelijkheid van inheemse volkeren in gevaar, maar heeft deze ook een weerslag in de delta's van Bangladesh, waar de leefomstandigheden van de bevolking verslechteren naarmate de temperatuur op Aarde blijft stijgen.

5 MÜGE YILMAZ
Circle Of Necessities (Halay)
2013 – ONGOING

Müge Yilmaz verzamelt al bijna tien jaar waterflessen. De flessen zijn in Amsterdam gekocht of door vrienden en bekenden aan haar zijn geschonken. De verzameling omvat een scala aan merken, vormen en bronnen, en bevat water dat over de hele wereld heeft gestroomd om uiteindelijk in Amsterdam te worden verkocht en geconsumeerd. Als installatie doet de verzameling denken aan aan folkloristische dansen zoals halay, de populaire dans uit Anatolië en het Midden-Oosten waarbij mensen in een cirkel dansen. Tegelijkertijd verwijzen de flessen naar de samenstelling van ons lichaam, wat tot wel zestig procent uit water bestaat. Met *Circle of Necessities* vestigt de kunstenaar de aandacht op de privatisering van water, een vitaal levenselement waar kapitalistische ondernemingen desondanks winst op maken door het als koopwaar aan te bieden.

De laatste jaren zijn rellen en burgerlijke opstanden uitgebroken over de exploitatie van drinkwater door bedrijven. Naarmate de waterschaarste toeneemt, komen waterconflicten steeds vaker voor. Ook blijft niet-duurzaam gebruik van zoet water aanzienlijke gevolgen hebben op het behoud van het milieu- en mensenrechten. Door water te classificeren als koopwaar wordt het onderworpen aan marktprijzen en komt het universele recht op toegang tot schoon drinkwater in gevaar. Ook moet altijd worden benadrukt dat water geen bezit is maar een gedeeld element, wat noodzakelijk is voor alle levende wezens om op Aarde te kunnen overleven.

Dergelijke beweringen zijn in overeenstemming met de filosofische opvattingen over water als het oorsprongsprincipe voor het leven op Aarde. Thales van Milete, die beschouwd wordt als de eerste moderne filosoof in de Griekse traditie, stelde een theorie voor waarin water de vitale basis is van alle wezens. De theorieën van Thales, die Yilmaz heeft onderzocht tijdens de ontwikkeling van *Circle of Necessities*, zijn bruikbaar in het denken over water als oerbron, zowel als vruchtwater, als in de afhankelijkheid van wateruitwisselingen voor de ontwikkeling van leven.

Müge Yilmaz presenteert haar installatie over de circulariteit van water als een filosofisch vraagstuk, wat tegelijkertijd dient als commentaar op water als een winstgevend product binnen oneerlijke beheers- en distributiesystemen, waardoor schadelijke onevenwichtigheden ontstaan tussen de overvloed en de schaarste ervan.

6 DENISE FERREIRA DA SILVA & ARJUNA NEUMAN

4 Waters – Deep Implicancy
2018

De Middellandse Zee, de Stille Oceaan, de Atlantische Oceaan en de Indische Oceaan. Filosoof Denise Ferreira da Silva en kunstenaar Arjuna Neuman leiden ons over deze vier wateren met verhalen over migratie, ontheemding, kolonialisme en ecologisch verval. De film verbeeldt de verstrengeling van meerdere levensvormen in de oersoep die aan de scheiding van materie vooraf ging—‘Deep Implicancy’ in de woorden van Ferreira da Silva.² Het werk speculeert over een wereld waarin westerse opvattingen van waarde—en de sociale en ecologische verwoesting die deze opvattingen hebben aangericht—niet meer van toepassing zijn.

In 4 Waters – Deep Implicancy wordt water als een medium gezien die alle menselijke en niet-menselijke organismen op Aarde met elkaar verbindt, als een bron die het leven zowel mogelijk maakt als ontwricht. Elk organisme kan als een op zichzelf staand individu worden beschouwd, maar ook als onderdeel van een breder geheel waarin verschillende lijnen elkaar kruisen. De film richt zich op dit idee van meervoudigheid en verwevenheid aan de hand van filosofie, natuurkunde, kwantummechanica en postkoloniale theorie, maar ook door het tonen van beelden van milieugeweld, oorlog, slavernij en opstanden, en gedwongen migratie. De kunstenaars bevragen op deze manier de dominante, westerse opvattingen over tijd en geschiedenis.

4 Waters – Deep Implicancy doet een voorstel voor een denkwijze waarin water alles met elkaar verbindt. De film kan gezien worden als een reis, waarin vragen worden gesteld over de totstandkoming van ethiek en het mens-zijn en de wereld wordt ‘ont-denkt’ en opnieuw wordt opgebouwd.

7 PALOMA AYALA & ANNE-LAURE FRANCHETTE & RIIKKA TAURIAINEN

River Oracle
2022

Hoogleraar Astrida Neimanis stelt in haar boek *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology* (2007) dat wij mensen als waterlichamen “nooit echt onafhankelijk zijn [...] we hebben andere waterlichamen nodig (die op hun beurt weer andere lichamen en andere wateren nodig hebben) om ons in te baden in het bestaan. Waterlichamen zijn gastomgevingen voor een ander”.³ De kunstenaars onderzoeken precies deze dunne scheidslijn tussen de mens en andere waterlichamen. Bij RADIUS presenteren ze *River Oracle*, een multimedia-installatie die ons probeert te betrekken bij de ecologieën van de rivier de Rijn, die wordt gepresenteerd als een orakel waar wij als waterige, verstrengelde wezens vragen aan kunnen stellen, om zo een dieper contact op te bouwen.

River Oracle spoort ons aan het ‘menselijke lichaam’ op een alternatieve manier te beschouwen. In de westerse opvatting wordt het lichaam door anatomie en subjectiviteit begrensd. Dit project stelt deze opvattingen ter discussie door poreusheid, oftewel het idee dat afgesloten systemen in elkaar over kunnen vloeien, voor te stellen als een manier om deze grenzen te overstijgen.

Door textiel, geluid en interactieve media samen te voegen wordt de rivier op een lyrische en tactiele manier opgeroepen, en proberen de kunstenaars antwoord te vinden op de vraag: “Hoe kunnen nieuwe verhalen ontstaan uit de verschillende manieren waarop mensen zich verhouden tot meer-dan-mensen?”⁴

8 ALICE DOS REIS

Undercurrent
2019

Krill zijn kleine schaaldiertjes die in alle oceanen op Aarde voorkomen. Zij zijn niet alleen een cruciale soort in de voedselketen, maar vormen ook één van de grootste biomassa’s ter wereld: ze bewegen in zwermen van duizenden per kubieke meter in de oceaan rond. Nadat Alice Dos Reis over de afname van de krillpopulatie las, begon zij aan een onderzoek dat uitmondde in haar film *Undercurrent*. De film toont een zeebioloog die in een laboratorium de bodem van één van de diepste gebieden van de Noord-Atlantische Oceaan in kaart brengt. Om de ondiepe delen van de oceaan te kunnen observeren maakt zij gebruik van biotechnologische nanocamera’s die in de buik van krill worden gebracht, en die het hen tegelijkertijd moeilijk maakt zich voort te planten. Na verloop van tijd ontwikkelt de bioloog een emotionele band met de krill, en begint zij over de ethische dilemma’s van het project na te denken.

² De oersoep is een algemene term die de wate-rige oplossing van organische verbindingen beschrijft die zich ophoopten in primitieve water-lichamen van de vroege Aarde. Dit als resultaat van endogene abiotische syntheses en de bui-tenaardse afgifte door kometen en meteoritische botsingen, waarvan sommigen hebben aange-nomen dat deze in de eerste levende systemen evolueerden. Lazcano A. (2015) ‘Oorspronkelijke Soep’. In: Gargaud M. et al. (eds) *Encyclopedia of Astrobiology*. Springer, Berlijn, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-44185-5_1275

³ Astrida Neimanis, *Bodies of Water. Posthuman Feminist Phenomenology* (London: Bloomsbury, 2017), 4. (vrije vertaling)

⁴ Ibidem, 13.

Undercurrent reflecteert op het grenzeloze handelsvermogen dat de mens zichzelf toekent door het van niet-menselijke organismen te ontnemen. In de film zijn krill slechts een middel om een doel te bereiken, een instrument voor wetenschappelijk onderzoek. De wetenschapper is niet geïnteresseerd om van de krill te leren, en zo meer over de bodem van de oceaan te weten te komen, maar ze modificeert en benut deze zeedieren slechts ten bate van wetenschappelijke vooruitgang. Langzaam vraagt de wetenschapper zich af of de krill zich ervan bewust zijn dat ze worden bekeken en gemodificeerd, en gevoelens van onbehagen en twijfel beginnen bij haar op te komen.

Hoe kunnen bepaalde wetenschappelijke praktijken worden voortgezet wanneer het besef van inbreuk op, en geweld tegen niet-menselijke organismen ondraaglijk wordt? Alice Dos Reis presenteert een verhaal over onverwacht verwantschap tussen de mens en krill, en roept zo op tot een herwaardering van menselijke systemen die het contact met andere soort mogelijk maken.

9 MARJOLIJN DIJKMAN & TORIL JOHANNESSEN

Liquid Properties

2018

De installatie van Marjolijn Dijkman en Toril Johannessen biedt ons een inblik in de natuurlijke processen van waterecosystemen. Een metalen structuur ondersteunt handgeblazen glasbollen en vergrootglazen die de waterwereld zichtbaar maken. De kunstenaars hebben water gewonnen in de haven van Rotterdam en in Delft, waar de wetenschapper Antonie van Leeuwenhoek in de zeventiende eeuw soortgelijke monsters uit watermassa's nam, en zo voor het eerst in de geschiedenis van de wetenschap microben waarnam.

Sommige organismen in het werk zullen zich met succes ontwikkelen, anderen zullen worden overgenomen door bacteriën of sterven omdat het water te vervuild raakt om in te leven. Algen kunnen gaan groeien en er kunnen zelfs kleine diersoorten worden geboren. Dit alles is het gevolg van symbiose, de biologische interactie tussen twee of meer verschillende organismen—ook wel symbionten genoemd. In de installatie is het isoleren en vergroten van de waterecosystemen noodzakelijk om het microbiële leven zichtbaar te maken. Microben zijn echter ook alomtegenwoordig in dieren en mensen. Het menselijk lichaam bevat 160 soorten bacteriën die in ons lichaam bijzonder complexe ecosystemen vormen. Als mensen staan wij zo in wisselwerking met elkaar en onze bacteriën, aangezien wij als waterlichamen voortdurend microben met elkaar uitwisselen.

Liquid Properties maakt niet alleen processen in water zichtbaar die voor het blote oog verborgen zijn, maar biedt ook nieuwe manieren om na te denken over het leven door vragen te stellen over wat buiten ons begrip van de natuur valt, en wat wij als mooi in de natuur beschouwen. Nog belangrijker: Welke talen van beschrijving en relateren kunnen ontstaan uit het besef dat menselijk en niet-menselijk leven elkaar op bepalende manieren beïnvloeden?

10 SUSANNE M. WINTERLING / THE KALPANA

In Desert Times

2020

Samen met Goutam Ghosh en Bodhisattva Chattopadhyay richtte Susanne M. Winterling in 2016 *The Kalpana*—Sanskriet voor creëren, verbeelden—op. Als een collectief verkent hun werk de woestijn als een speculatieve plaats voor futuristische fantasieën die zij door middel van science fiction, en geoculturele en bioartistieke benaderingen adresseren. *In Desert Times* biedt de mogelijkheid te bevragen hoe toekomstige soorten, artefacten en talen eruit zullen zien op een hypothetische, door woestijn getekende planeet, aan de hand van een interactieve, driedimensionale woestijnkaart.

Voor dit werk maakte het collectief onderzoeksreizen naar de archeologische opgravingsplaats van Dholavira in India en de Great Rann of Kutch, een groot gebied van zoutmoerassen op de grens tussen India en Pakistan. Daarnaast is het werk beïnvloed door woestijnplaneten uit science fiction verhalen en literaire verhalen over de planeet Mars. *In Desert Times* combineert kennis uit eeuwenoude dorre gebieden met futuristische afbeeldingen en geeft met behulp van niet-menselijke levensvormen inzicht in het overleven in verdroogde landschappen. In de installatie toont Winterling dierenmutaties die ontstaan door milieuverontreiniging in twee CGI werken. De eerste bestaat uit een hologram van de neus van een kameel, een orgaan dat zich heeft aangepast aan het woestijnklimaat en het dier in staat stelt waterdamp uit de lucht op te nemen om het bloed, de ogen en de hersenen te koelen. De tweede is een

digitale animatie van een straathond in Mumbai die door chemische vervuiling in het water blauw is geworden, en geleidelijk verandert in algen.

Door het reële en het denkbeeldige samen te voegen, en door wetenschap en sciencefiction als gelijkwaardige instrumenten voor het omgaan met bedreigde ecologieën voor te stellen, presenteert het werk van The Kalpana de woestijn als middel voor speculatief denken. De woestijn zal alleen overleven in een posthumanistische wereld waarin het menselijke vernuft niet volstaat, en waarin alternatieve relaties en verhoudingen genoodzaakt zijn.

11 LUKAS MARXT

Imperial Irrigation

2020

De Salton Sea, gelegen in een gebied dat bekend staat als Imperial Valley, was vroeger het grootste binnenmeer van Californië. Irrigatiekanalen van de Colorado rivier hebben van de regio het belangrijkste industriële landbouwgebied gemaakt. Tevens is het gebied een populaire vakantiebestemming die ideaal is voor het observeren van vogels. Het kunstmatige meer begon echter te krimpen doordat het overtollige rivierwater door de bodem wegvloede en oude zoutafzettingen oploste. Dankzij deze krimp, en door de natuurlijke verdamping die in de woestijn plaatsvindt, nam het zoutgehalte nog verder toe. Ook richtte de Amerikaanse marine in 1942 aan de zuidwestelijke oever van het meer een militaire testbasis op, waar in 1944 tot 150 atoombommen werden getest. Deze ingrijpende veranderingen hebben tot grote vissterfte en een afname van de vogelpopulaties geleid, en uiteindelijk tot een drastische vermindering van het toerisme, waardoor het wordt beschouwd als de grootste milieuramp in de geschiedenis van Californië.

In *Imperial Irrigation* toont Lukas Marxt een haperende geschiedenis van ecologisch verval. De video toont een gebied dat wordt geïnfilteerd door digitale flora en fauna. De kunstenaar verkent dit vergiftigde landschap, begeleid door een combinatie van een computergestuurde vertelling en een buitenaardse soundscape, waardoor de grens tussen echt en gesimuleerd nog verder vervaagt. Marxt, die altijd zoekt naar overblijfselen van de menselijke invloed op de natuur, gebruikt de Salton Sea om een verontrustend verhaal te vertellen over de Aarde als handelswaar en de daaruit voortvloeiende milieucatastrofe.

Door middel van digitale herconfiguraties legt *Imperial Irrigation* wrijvingen tussen het menselijke en geologische bestaan bloot en toont een landschap, verwoest en onvruchtbaar gemaakt door menselijk handelen, een plek die getuigt van de vervorming van ecologieën tot een punt waar geen terugkeer mogelijk is.

Imperial Irrigation legt wrijvingen bloot tussen het menselijke en het geologische bestaan, door middel van een digitale herconfiguratie van een door de mens gemaakt landschap dat is veranderd in een verwoest, onvruchtbaar land. Een kunstmatige plek voor niet-bestaan, een getuigenis van de vervorming van ecologieën tot een punt waar geen terugkeer mogelijk is.

12 XANDRA VAN DER EIJK

Retreat

2019

“Losing land to sea, losing ice to the sun, losing animals to history.”⁴

Het verlies van soorten, ecosystemen en landschappen als het gevolg van klimaatverandering is niet alleen een feitelijk verlies wat acute emotionele reacties van angst, bezorgdheid en hulpeloosheid oproept. Deze ervaringen komen overeen met zogenaamd ‘ecologisch verdriet’. Dit groeiende en wijdverspreide gevoel van verlies onthult een diepe verbondenheid met de omgeving, en uit deze gevoelens blijkt hoezeer onze menselijke identiteiten met onze leefomgeving zijn verweven. *Retreat* is het resultaat van Xandra van der Eijks streven om het terugtrekkende gletsjerlandschap in de Zwitserse Alpen in stand te houden. Als visuele herinnering aan de gevolgen van de ecologische achteruitgang en als ritueel voor zowel waardering als rouw, vereeuwigt de kunstenaar het landschap en de verdwijnende materialiteit ervan.

In de loop van de twintigste eeuw is de temperatuur in de Alpen tot drie graden Celsius gestegen, het dubbele van het wereldgemiddelde. Uitgerust met twee laptops, een 3D-scanner en een smartphone reisde Van der Eijk met haar team naar Zwitserland om de topografie van een gletsjer te scannen. Het was een moeilijke en gevaarlijke onderneming, maar de kunstenaar slaagde erin drie scans te maken van de bovenkant van de voet van de gletsjer, om vervolgens

⁴ Vrije vertaling van van Xandra van der Eijk's tekst over *Retreat*: <https://xandravandereijk.nl/projects/retreat>.

drie replica's van de ijsbrokken in bioplastic te 3D-printen.

Gletsjers hebben een belangrijke rol gespeeld bij het vormen van de landschappen die ons omringen. Hun verdwijning zal niet alleen het landschap veranderen, maar ook overstromingen, uitroeiing van soorten en hun habitat, instabiele energievoorziening, en tekorten aan zoetwater veroorzaken. Door de aandacht te richten op collectieve rouw en ecologische solidariteit, dringt *Retreat* aan op een heroverweging van onze relatie met onze leefomgeving.

13 HIMALI SINGH SOIN
We Are Opposite Like That
 2019

Groot-Brittannië, midden negentiende eeuw. Nadat een reusachtig rotsblok los is gekomen van de Noorse archipel Spitsbergen en wordt gevonden aan de Britse kust, ontstaat er de angst voor een naderend ijstijdperk, met de ondergang van het hart van het grootste koloniale rijk als gevolg. Deze angst werd verder aangewakkerd door onheilspellende publicaties en afbeeldingen van naderend ijzig onheil die door het land circuleerden.

Dit verhaal over Victoriaanse angst is het uitgangspunt van Himali Singh Soin's *We are opposite like that* (2017-2022), een doorlopende reeks werken rond mythologieën over het poolgebied, verkend vanuit het perspectief van het ijs als niet-menselijke getuige van geologische transformaties van de planeet door de millennia heen.

De film, die werd opgenomen tijdens een onderzoeksverblijf van de kunstenaar in Spitsbergen, beschouwt het bedreigde Arctische landschap als een omgeving voor niet-menselijke verhalen en als een middel voor speculatie over de ondergang van koloniale operaties. In de film is de kunstenaar zelf te zien, wandelend door het afgelegen landschap. Het werk is voorzien van een verontrustende soundscape, bestaande uit een partituur die door een strijkkwartet wordt uitgevoerd en verder is aangevuld met fragmenten uit het werk *The Snow* (1895) van de Victoriaanse componist Edward Elgar.

We Are Opposite Like That beschouwt een toekomstige wereld, terugveroverd door het ijs, waar geen mensen meer in bestaan. De westerse beschaving, en koloniale tegenstellingen tussen Noord en Zuid, zijn in deze wereld onder het ijs bezweken. De film, die eveneens alarm slaat over de krimpende ijsgebieden, roept mythen op in zowel de definitie van kennis als van ongeloof, om zo een stem te geven aan alternatieve wereldmogelijkheden.

Benedenwereld, Hoofdstuk 1
EMOTIONS ARE OCEANS
8 mei – 26 juni, 2022

URSULA BIEMANN
CAROLINA CAYCEDO
MARJOLIJN DIJKMAN & TORIL JOHANNESSEN
XANDRA VAN DER EIJK
DENISE FERREIRA DA SILVA & ARJUNA NEUMAN
SAMI HAMMANA
LUKAS MARXT
JOSÉFA NTJAM
ALICE DOS REIS
HIMALI SINGH SOIN
RIIKKA TAURIAINEN & PALOMA AYALA & ANNE-LAURE FRANCHETTE
SUSANNE M. WINTERLING / THE KALPANA
MÜGE YILMAZ

Curator: Niekolaas Johannes Lekkerkerk
Assistent Curator: Sergi Pera Rusca
Tekst: Niekolaas Johannes Lekkerkerk en Sergi Pera Rusca
Vertaling: Niels Bekkema
Grafisch Ontwerp: Sabo Day
Omslagbeeld: Lisa Rampilli, *Salt Water Crocodile*, 2022
Productie en Coördinatie: Eva Burgering
Educatie: Fleur Knops
Communicatie: Cato de Beer
Technische Ondersteuning: Keimpe Koldijk en Menno Verhoef

Deze tentoonstelling is mede mogelijk gemaakt met steun van:

Gieskes-Strijbis Fonds
Mondriaan Fonds
Gemeente Delft
FONDS21
The Swiss Arts Council Pro Helvetia
BNG Cultuurfonds
Prins Bernhard Cultuurfonds
Stichting Zabawas
ifa (Institut für Auslandsbeziehungen)
Institut français des Pays-Bas
OCA (Office for Contemporary Art Norway)
FRAME Contemporary Art Finland

De deelname van Riikka Tauriainen, Paloma Ayala en Anne-Laure Franchette wordt bovendien ondersteund door de Ernst and Olga Gubler-Hablützel Stiftung en The Association for Friends of Switzerland in Finland (SVFF).

RADIUS
Centrum voor Hedendaagse Kunst en Ecologie
Kalverbos 20
2611 XW Delft
Nederland
info@radius-cca.org
www.radius-cca.org

